

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

РОСТИСЛАВ
КОЛОМІЄЦЬ

**КНЯГИНЯ
ОЛЬГА**

Харків
«Фоліо»
2023

МІЖ НАМИ ТИСЯЧА РОКІВ ...

Мужність, сила і незламність, жорстокість — почувши ці слова, ми маємо в уяві богатиря, могутнього чоловіка та воїна. Чарівність, пристрасність у поєднанні з мудрістю, дипломатичною тонкістю у стосунках — і перед нами постає жінка.

Однак історія знає випадок, коли ці якості органічно сполучились у житті однієї особи — княгині Ользі, універсальній і унікальній постаті в українській історії, першій і єдиній жінці, якій довелося офіційно правити і відігравати вирішальну роль у становленні давньоукраїнської держави у IX столітті — у часи, коли права жінок не враховувались, а сама жінка мала у суспільстві нижчий стан, аніж чоловік. (Згадаймо лишень, що розквіт правління англійської королеви Єлизавети I припав аж на XVI століття.) Український громадсько-політичний діяч, історик Олександр Алфьоров висловився з цього приводу ще певніше, мовляв, княгиня Ольга — це нонсенс, який виник у час панування у світі чоловіків...

Якщо розуміти під харизмою наділення особистості надприродними властивостями, що викликають високу повагу до неї та безумовну віру в її можливості, високу обдарованість і невідпорну привабливість, то княгиня Ольга,

безумовно, харизматична жінка. За легендами, їй вдалося підкорити серце візантійського імператора Константина, хоча не це вона ставила за мету, зустрічаючись з ним...

Проникаючи у сутність її історичних вчинків, здійснених у Київській Русі, видатний український громадсько-політичний діяч, Голова Центральної Ради Української народної республіки, історик Михайло Грушевський вважав, що Ольга була народжена, щоб керувати державою: «тримала сильною та зручною рукою державну систему й не дала їй ослабнути чи розвалитись». Недарма ж бо за народними переказами Ольгу називали Хитрою, церква нарекла її Святою, історія — Мудрою.

Але коли ж то було! Подумати тільки, понад тисячу років минуло від часу її княжіння. І тому сьогодні її образ постає перед нами, оповитий туманом, тобто овіяний легендами. Справді, важко знайти в історії постать, яка б таїла в собі стільки таємниць і недовомовленостей, яка б разом з цим викликала стільки захоплення, подиву, домислів, інколи протилежного змісту, як це трапилось із княгинею Ольгою. Так просто до неї і не підступишся...

Коли йдеться про княгиню Ольгу, на всі питання, що стосуються її національності, місця народження, часу народження, немає однозначної відповіді. Так, лишилося небагато документального фактажу про її діяльність, але збереглося море легенд, які супроводжують її і після життя, і які вже прижилися у свідомості українців — їх обминати не можна. Легенди, на відміну від дозвільних фантазувань і пліток, — не вигадка, вони не виникають на порожньому місці. В їхній серцевині лежать, як правило, справжні події і факти. Причому брак чи нерідко повна відсутність

інформації в історичних джерелах може бути до певної міри компенсовані комплексом умовних припущень, аналогій, логічних чи вірогідних версій, побудованих на легендах. Тож не забуваймо, що на неймовірних, як на сьогодні, легендах тримається віддалена від нас у часі історія людської цивілізації.

Зрештою реальні факти з життя історичної особи скеровують напрям думок науковця-історика. Розглядаючи задокументовані факти, ми дізнаємось про зміст історичних діянь княгині Ольги, обумовлених конкретними обставинами. А з легенд довідуємось, як саме вона їх здійснювала. При порівнянні фактичного матеріалу з легендами виникають різного роду гіпотези, припущення, здогадки, яким має передувати слово «ймовірно». У цьому розумінні — прошу мене зрозуміти правильно — мета відтворення біографії історичної особи складається із пересувань фігур на шаховій дошці...

* * *

Тільки у часи незалежності України діяння княгині Ольги ми на повний голос і з гордістю називаємо частиною національного спадку України.

У «Акті проголошення незалежності України» прямо сказано, що він прийнятий у продовження тисячолітньої традиції державного будівництва на Україні».

Уповноважений власною совістю, я схиляюсь перед образом «першої українки», але прагнутиму уникати розпливчатого пафосу і бути об'єктивним у відтворенні її образу. Хочу, щоб вона постала перед вами, шановні читачі,

не тільки як історична особа на п'єдесталі, але і як жива людина серед живих людей.

І спиратимусь у своїх роздумах і критично-аналітичних узагальненнях, окрім власних досліджень:

— на першу писемну історію України, я б так назвав цю працю, сумлінного літописця, ченця Києво-Печерського монастиря Нестора¹⁾ «Повість минулих лет», на численні інші українські та зарубіжні літописи. Скільки минулого, того, що відійшло, того, що було (і не було), в них міститься...

— на хроніку візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного²⁾ «Про управління державою», з яким княгиня Ольга вела безпосередні перемовини про співробітництво Київської Русі і Візантією...

— на дослідження ректора Київського університету святого Володимира, почесного члена історичного товариства імені Нестора-літописця, історика, філолога, етнографа, поета Михайла Максимовича³⁾, присвячені Київській Русі, дослідника особливостей українського менталітету...

— на ґрунтовні праці українського вченого в галузі історії та археології Київської Русі, академіка НАН України Петра Толочка⁴⁾ «Історична топографія стародавнього Києва», «Історичні портрети», «Літописи Київської Русі», «Від Русі до України», в яких його ґрунтовні знання історії України вступають у протиріччя з його політичними поглядами...

— на романи-дослідження непересічного письменника, борця за українську незалежність Володимира Яворівського⁵⁾, побудовані на фактах і легендах, присвячені Ользі,

де правління княгині постає як вирішальний поворот в історії Київської Русі, а сама княгиня виступає як перша українка у праукраїнській державі Київська Русь.

— на історичні романи-дослідження українського письменника Семена Скляренка⁶⁾, який проробив титанічну працю, відтворюючи повсякденний побут жителів Київської Русі і, зокрема, княгині Ольги, так би мовити, під мікроскопом...

— на історичні романи-дослідження письменниці, історика, голови благодійного братства святої княгині Ольги Української православної церкви Київського патріархату Раїси Іванченко⁷⁾, присвячену епосі Київської Русі, «Гнів Перуна», «Золоті стремена», «Зрада. Або як стати володарем», «Отрута для княгині», де робиться спроба проникнути у внутрішній світ княгині Ольги...

— на історичний роман Лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка Івана Білика⁸⁾ «Похорон богів», сповнений символічно трактованих побутових подробиць з життя княгині Ольги...

— на розповіді мого діда по материнській лінії Микити Івановича Коломійця, видатного генетика, колишнього петлюрівця, який свого часу разом з петлюрівським військом покинув Україну, а на старість років знайшов шлях — як повернутися на Батьківщину. Дід розпочинав історію України з княгині Ольги...

— нарешті, на художні відгуки видатних філософів, поетів, прозаїків, художників, присвячені характеру і діям княгині Ольги, а таких чимало. І серед них класики — український письменник Іван Франко (1856—1916), український поет Олександр Олесь (1879—1944), австрійський письмен-

ник Леопольд Захер-Мазох (1836—1895). А ці відгуки важать не менше, аніж наукові дослідження.

Найщиріша подяка кожному з тих, хто увіковічував пам'ять про княгиню Ольгу в історії українського народу — літописцям, історикам, поетам, письменникам, художникам, хореографам, кінематографістам.

Вклоняюсь тисячолітній історичній пам'яті українського народу про княгиню Ольгу, завдяки якій її образ буває вірогідності й ніби сходить з постаменту пам'ятника на нашу грішну землю.

Шановні читачі!

Незважаючи на те, що за моїми книжками у серії «знамениті українці» навчаються мої студенти акторського і режисерського факультетів театральних вишів, ви повинні зрозуміти, що перед вами — не навчальний посібник. Не сприймайте мої роздуми як безапеляційні твердження. Станьте ніби співучасниками авторського дослідницького процесу. Я разом з вами продивляюсь історичні документи, співставляю думки і висловлювання, чутки і плітки, реальні події і домисли, відповідно, разом з вами, оцінюю вчинки княгині Ольги і результати цих вчинків, і перед нами, з туманної даліни століть, обростаючи плоттю, набуваючи живих рис, проступає жива людина зі своїми пристрастями, перемогами, помилками, слабостями.

І, погоджуючись, а в чомусь й не погоджуючись, з моїми поглядами, виробляйте власний погляд на історію рід-

ної держави, на нелегкий шлях становлення її незалежності, тобто, звертаючись до минулого України, думайте про її майбутнє. Про це ми поговоримо на останній сторінці книги.

А поки що перегортаємо першу сторінку книги і починаємо спочатку.

I. ЗВІДКИ ПІШЛИ УКРАЇНЦІ

Світ, в якому жила і діяла княгиня Ольга, являє собою час і простір Київської Русі IX століття. Тож для того, щоб збагнути історичну роль княгині Ольги у процесі створення праукраїнської держави, а саме з цих позицій я дивлюсь на відтворення постаті княгині Ольги, варто повернутись на тисячоліття назад — до далекого минулого нашого народу, звернувшись до історії створення і розвитку Київської Русі. І насамперед до питання — кого вважати предками українців?

Походження українців йде від східнослов'янських племен, які осіли було — і на довгий час — на території нинішньої України, і тісно пов'язане з племенами, які колись вкорінились на землях України — скіфами, сарматами, антами.

...Давньогрецький історик Геродот⁹⁾ у V столітті до н.е. писав про те, що бачив на власні очі і що почув особисто. Зокрема, він відвідав грецькі колонії у причорномор'ї й «почув від скіфів, що вони є діти Борисфена (Дніпра), що тут вони народились і тут розвивались як народ, утворивши свою державу Скіфію».

Тобто Геродот повідав світу про прапращурів українців. Є такий ненауковий, метафоричний, духовний, генетичний, але всім зрозумілий термін — пращури. У перекладі з

давньоукраїнської він означає далекі предки, а прапращури, відповідно, — далекі-далекі предки. Так-от, наші прапращури оселились у басейні Борисфена — центральному місці етногенезу українців. Скіфська держава займала територію, майже ідентичну з територією сучасної України.

Геродот захоплювався тим, що побачив: «Борисфен — найприбутковіша річка, на берегах її простяглися прекрасні огрядні пасовища для худоби. В річці водиться у великих кількостях риба. Вода приємна на смак для пиття і прозора (у порівнянні з водою інших річок Скіфії). Посіви уздовж берегів Борисфена чудові, а там, де земля не засіяна, розстеляється висока трава. У гирлі Борисфена сама собою осідає незлічена кількість солі. У річці водяться величезні безкостисті риби і багато іншої чудасії. Поблизу моря Борисфен вже потужна ріка...»

Так хто ж вони, ці загадкові скіфи? Скіфи — це грецька назва іраномовних кочівників українських степів, які осіли на території нинішньої України ще до нашої ери. Професор, доктор політичних наук, кандидат психологічних наук Валерій Бебик безапеляційно стверджує, що скіфи і споріднені з ними племена сарматів — це ті ж самі українці, але під іншими назвами. Це вже занадто. Звідси недалеко до твердження, що скіфи та їхні родичі сармати є прапрабатьками українських козаків. Хоча не поминути такі факти, що звичай зустрічати гостей хлібом-сіллю українці перейняли — у кого б ви думали?.. Саме у скіфів. Та й традиційне українське вбрання зберігає яскраві спогади про скіфські часи: розшита по плечах і грудях сорочка, шаровари, гострокутий башлик, з якого набагато пізніше розвинулася форма козацької шапки... Одним зі слів праукраїнської мови, які вживали

у Скіфії, було слово «країна». Чи не це саме слово стало основою для назви сучасної української держави — Україна. Скіфи називали своєю мовою землю, де вони жили, — країною «Ой»: Ойкраїна. Звідси недалеко до «України». Українська мова, за підрахунками дослідників, має близько 400 достеменних скіфських слів, і це дозволяє стверджувати, що українська мова має своє виразні особливості насамперед завдяки скіфському мовному спадку. Все це говорить про певну спорідненість українського народу і скіфів.

Значна частина іраномовних скіфських племен перейшла до осілого способу життя, асимілювавшись із східнослов'янськими племенами та, зрештою, стали не те що складовою частиною українського етносу... Я б сказав, що українці як етнос утворилися завдяки взаємодії слов'ян-праукраїнців і скіфів у межах цього союзу племен. Проте з усією певністю запевняю, що ані скіфи, ані сармати не були українцями у сучасному розумінні цього терміну. Вони населяли українські землі, мали вплив на культуру і, до якоїсь міри, на етнічну історію українців, але прямими предками українського народу їх назвати не можна.

На часи створення Київської Русі скіфи розчинились на перехресті давньоукраїнських слов'янських племен, які жили у Києві і на території навколо Києва, який володів доцентровою силою, а також на відносному віддаленні від нього. Так ось і виникла держава Київська Русь — як об'єднуюча сила праукраїнського народу.

Київська Русь виникла з назви, як зауважує Нестор, від тих місць, де проживали праукраїнські племена.

Поляни — в степах уздовж Подніпров'я і Задніпров'я...

Чомусь — і зовсім не випадково — згадалися прізвища двох прекрасних акторів Михайла Задніпровського і Миколи Задніпровського, з якими мені пощастило працювати у столичному українському театрі імені Франка. На моє припущення щодо не випадковості їхніх прізвищ зреагували по-різному.

Михайло Олександрович: «Нічого дивного. Ми походимо від полян — задніпровського племені». Браво, Михайле Олександровичу!

Микола: «Ти що, пишеш докторську дисертацію?.. Хоча про це варто подумати...» І за це спасибі, Миколо...

Пішли далі: деревляни, (ліс, нинішня Житомирщина), драговичі (болота, нинішня Білорусь), сіверяни (нинішня Чернігівщина), або русь, бо осіли вони у межиріччі річок Рось, Роська, Ростава. Причому Нестор зазначає, що тільки ці племена, а до них слід додати полочан і бужан, є слов'янським народом.

На чолі полянського племінного союзу з центром у місті Київ стояв Кий, за сприяння якого з багатоплемінного союзу східнослов'янських племен — дулебів, полян, деревлян, сіверян, хорватів, драговичів, тиверців — і почав складатися український етнос.

Поляни ж, руси, як називали їх у літописних хроніках, заклали основи для створення держави Київська Русь, в якій княжили перші князі Кий, Щек і Хорів, звідки ж і назви міста і пагорбів, де воно розташовувалось. Поляни займалися землеробством з використанням рала та плуга. Розвиненим було у них скотарство, високорозвиненим — ремісництво, пасічництво, полювання, рибальство.

ЗМІСТ

Між нами тисяча років	3
I. Звідки пішли українці	10
II. Праукраїнська держава Київська Русь	15
III. А що навколо?	21
IV. Київська Русь при Рюриковичах	24
V. Анотація подальших роздумів	32
VI. Як Ольга стала княгинею Київської Русі?	35
VII. Історично вагома місія княгині Ольги	46
VIII. Зовнішня політика княгині Ольги	66
IX. Княгиня Ольга і християнізація Київської Русі	84
X. Княгиня — до останніх хвилин життя	92
XI. Життя після життя — життя в історії	99
Примітки	118